

Կ. ՊՈԼՍԻ Ս. ՀՐԵՇՏԱԿԱՊԵՏ ԹԱՂԻ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻՆ

ՁԵՌՆԱԳԻՐՆԵՐԸ

30. — Յայտնաւորի. — Մեծածաւալ, թղթէ, աւելի ընդարձակ. սովորական գրով գրուած. սկիզբը ցանկ մը կայ. յետոյ կ'սկսի բուն գործը. բայց նաւասարդ մէկէն (օգոստոս 11) առաջին պատեհութեամբ պատմելով Ս. Գրիգորի Կեսարիայէն Յովհաննու Կարապետի եւ Աթանազիոսէի նշխարներուն փոխադրութիւնը, Հայկական տարիին սկիզբը այսպէս ցոյց կուտայ, նաեւ թէ ինչպէս այս կամ այն ժողովուրդը նոր տարի կատարելու սովորութիւնը ունի. եւ նոր տարիին ծագումը սապէս կուտայ. « Ի բաժանել լիզուացն շինողք աշտարակին ՀԲ. տանու տէրքն գնացին իւրաքանչիւր տամբ ազգականօքն յաշխարհն իւրեանց ուստի եկեալ էին: Եւ յաւուրն յորում հասին զօրն զայն տարեմուտ կարգեցին » եւն. յայտնի է թէ այս մտածումը քրիստոնէական ազդեցութեան արդիւնք է, պատմական հիմ մը չի կրնար ունենալ, նոր տարիին ուրիշ ծագում մըն ալ կուտայ. « Ած սասց Մովսիսի եւ նա որդւոցն Խարայելի, թէ ամիսս այս եղիցի սկիզբն ամաց առաջին ի տարին պատուական, որ է նիսան երրայեցւոց. եւ սեպտեմբեր ասորոցն. յունւար հոգովմայեցւոցն եւ զիոս յունացն տարեմուտ »: Կամայական մեկնութիւն անշուշտ:

Ապա ազգային պատմութեան մէջ մեզի ծանօթ Արտաւազդի Մասիս լերան խորերը իյնալուն պատմութիւնը կայ տարբեր կերպով, զոր կարծեմ հոս ամբողջովին յտուջ բերել.

« Թագաւոր մի կայր Հայոց Արտաւազ անուն եւ ունէր որդի մի խելագար Շիղար անուն, եւ ի մեռանելն Արտաւազայ ոչ ետ զթագաւորութիւնն Շիղարայ զի խելագար էր վասն որոյ եւ աշխարհս վրդովեցաւ եւ աւերումն լինէր ոչ սակաւ: Եւ յաւուր միում հեծեալ Շիղարն ի ձի եւ ետ փող հարկանել թէ կամիմ թագաւորել: Եւ ել գնաց ընտիր հեծելօք ի զքօսանս: Եւ ելալ ի վերայ կարմըջի գետոյն վասն անցանելոյ: Եւ անդէն շարժեալ զնա այսոյն պղծոյն անկաւ ի գետն եւ կորեաւ եւ հեծելագորքն համբաւեցին թէ աստուածքն Շիղարայ յափշտակեցին զնա եւ եղին ի սեաւ լեռն որ է աւագ Մասիս եւ անդ կայ շղթայած եւ երկու շուն մի սպիտակ եւ մի սեաւ կու լիզեն հանապազ շղթայան Շիղարայ եւ ի տարեկապն ի մի մազն գայ որ թէ կամի նա ելանէ եւ զաշխարհս անցուցանէ. վասն այսորիկ կարդեցին կախալդքն առասպել դիմօք թէ ի տարեմուտն ի նաւասարդի ի առաջին, ամենայն գործաւոր զիւր գործն

զինչ եւ իցէ կոփէ երեք անգամ դարբինն եւն : Զի կապն Շիրաբայ որ ի մազն եկեալ է ի կտրել դարձեալ հաստանայ եւ տարանայ որ ոչ ելանէ Շիրաբն : Այսպիսի առասպել դիմօք վարէին Հայք մինչեւ ի սբն Գրիգոր լուսաւորինն մեր որ խափանեաց զայն եւ կարգեաց առնել ի առաջին նաւասարդի սրբոյն Յովհաննու կարապետին եւ Աթանազինայ եպիսկոպոսին : » — Յայտնի է թէ այս աւանդութիւնը բոլորովին տարբեր է Խորենացիին աւանդութենէն . բայց ո՞րն է ստոյգը , որոշել անկարելի է . քանի որ երկուքն ալ առասպել ըլլալէ չեն դադրիր :

Այս յայտաւորքն ալ նախորդին գրիչը դրած է եւ նոյն տարին աւարտած է , բայց գրուած է Մահտեսի կիրակոսի խնդիրքով , որուն անունը , ինչպէս նաեւ իր կնոջ , զաւկներուն , ազգականներուն անունները իւրաքանչիւր օրուան ընթերցուածէն յետոյ կ'յիշատակուին : Նախորդէն աւելի ընդարձակ եւ մեծածաւալ է այս յայտաւորքը . արդեօք տարբեր օրինակէ դրուած է : Յովասափու եւ Բարաղամի պատմութիւնն ալ կայ : Հազիւ յաջողած զարդեր ալ չեն պակսիր լուսանցքներուն վրայ :

31. — Յայտնաւորք . — 30րդ թուին իւրեւ օրինակ ծառայած է այս Յայտաւորքը . յիշատակարանը ինկած է միայն . յար եւ նման է վերոյ յիշեալին , միայն թէ անկէ աւելի հին ձեռագիր մըն է եւ գրուած է Էսկիֆի Մինասի խնդիրքով , որուն անունը , ինչպէս նաեւ իր կնոջ , զաւկներուն եւ ազգականներուն անունները կան իւրաքանչիւր օրուան ընթերցուածէն յետոյ : Իսկ գրիչն է Սիմէօն երէց , որ վարժապետը եղած է նախորդ երկու յայտաւորքները գրող Տ. Ստեփանոսին , ինչպէս յիշատակած է իր յիշատակարանին մէջ :

32. — Յայտնաւորք . — Վերոյիշեալ Ստեփանոսի ձեռքով գրուած . առանց յիշատակարանի է , բայց յայտնի է թէ գրուած է նոյնպէս Ուստա օղլու Կարապետի խնդիրքով , որուն անունը յիշուած է նախորդին պէս իւրաքանչիւր օրուան ընթերցումէն յետոյ :

33. — Յայտնաւորք . — Ոչ այնքան խոշոր , բայց հաստ ծաւալով , մաղաղաթէ , որ բոլոր նախորդներուն իբրեւ կաղապար ծառայած է . երբեմն բաւական յաջող պատկերներ ունի ինչպէս նաեւ լուսանցքներուն վրայ զարդեր Գրուած է « ձեռամբ անիմաստ գրչի ակնցի Յակոբ դպրի » , եւ խնդիրովը ու ծախքովը Մահտեսի Վահրատի « որ էր յիրիկէն հրապօխոյ , այլ ի դիւղէն ակընայ Եւ յաւարտ հասուցեալ տեառն առաջնորդութեամբ իւր յիշատակ ի բնիկ դիւղն իւր Ակն անուանեալ . ի դուռն տաճարի սրբոյն Յոհաննու հայրապետի » , եւ ապա կ'աւելցնէ . « Ընդ նոսին եւ անձանձիր մտօք յիշման արժանի արարէք յարժանաւոր յազօթս ձեր զոչ արժանիս յիշման զՅակոբ դրիչս որ բազում գեղեբանօք եւ անհանդիստ աշխատութեամբ գրեցի զսք զիրքս զայս ի դառն եւ ի դժար ժամանակիս , քանզի սկիզբն արարի սորա ի գրել ՌԶԳ (1083+551=1634) թվկնիս հայոց , յօրում ամի յոյնք թիւրեցին զտօնն մեծի զատ-

կին , եւ ի ծաղկազարդի կիւրակէին ծաղկաթիւ արարին , զոր աշօք մե-
րովք տեսաք զմոլումն նոցա , եւ զհայոցս հաստատութիւն որ բարձր ի
գլուխ պարծին ուղղափառ դաւանութեամբ » : Հոս կուղենք շարունակել
ընթերցանակելով յիշատակարանը որ կրնայ պատմական արժէք մ'ունենալ
քանի որ Սուլթան Մուրատի արշաւանքն ալ կ'պատմէ այսպէս . « Իսկ
ի միւս ամին որ թվինն հայոց ՌՁԴ էր , ի չորեքսուսանորդի ամի թա-
գաւորութեանն իւրոյ Սուլտանն առնկաց Մուրատ , ժողովեաց զգօրս
իւր անթիւ եւ անհամար եւ խաղաց գնաց ի վերայ աղգին պարսից ի
պատերազմն , եւ մինչ գնայր տեսեալ զերկիրսն սակաւամարդս եւ հարց-
եալ տեղեկացեալ եթէ յըստմարտ են ժողովեալ եւ առաքեաց հրաման ի
տեսուչն ըստմարտայ՝ որ թէ հայ թէ յոյն , թէ տաճիկ որք եկեալ են
յարեւելից կողմանէ զամենեւեան գնոսա փութով ի տեղիս իւրեանց առա-
քեաց : Որ եկեալ հհաս սաստիկ հրամանն այն տա պայրամ փաշան որ
նայ էր դէտ քաղաքին այնմ ժամանակին , ի մայիս ամսոյ ժի՛ յաւուր
Դշի : Որ եհան հրաման ըստ հրամանացն արքային եւ զամենեւեան աք-
սորեաց ի քաղաքէն զեկեալսն յարեւելից կողմանէ եւ ցրուեաց ընդ երեսս
երկրի : Իսկ ողորմածն ած որ խնամող է ամի , զվէրն հա եւ զսպեղանին
ընդ նմա , զի ոչ եղեւ այս ի ձմեռայնի քանզի եւ տրն ասէ թէ մի ի ձմե-
ռայնի լինիցի փախուստն ձեր : Որ ոմանք ի լերինս եւ ոմանք հետ ի
յոտս շրջելով մինչ զի դատարք գտանիցեն , զի էին ցրուեալք ոպ զոչ-
խարս որոց ոչ իցէ հովիւ : Իսկ զաղէտս հառաչանացն եւ զկսկիւծ սրտի-
ցըն , զսրտաթափումն արանցն զճիշ կանանցն , զվայ յղեացն , զաւախ
բարեկամացն եւ զաղիողորմ արատսուս սիրելեացն առ միմեանս՝ ո՞ կարէ
պատմել կամ ի դիր արկանել որ եղեն վասն ծովացեալ մեղաց մերոց :
Իսկ մինչ այս գործս լինէր ի քաղաքին , եկն միւս այլ հրաման ի նոյն
արքայէն մինչ ի պատերազմի էր զի ի պարսպն քաղաքին ըստամարտայ
նորոգեացեն՝ որ եւ արարին իսկ . եւ ի պատճառս նորոգման պարսպին
սակաւք ոմանք աղատեցան յարուստաւ որաց՝ որք ի շինումն պարսպին
վաստակաւորքն էին պիտոյ : Իսկ թագաւորն խաղաց գնաց ի պատերազմն
եւ էառ զվաղարշտպառ քաղաք զհանստան , զարտաւիլ եւ զայսս մա-
ղուս եւ զորձաւ մեծաւ . յաղթութիւն յարքայանիստ քաղաքն իւր յերջա-
նիկն ի Բիւզանդիայ , եւ մինչ եհաս նա յըստմարտ եկն դարձեալ արքայն
պարսից , եւ էառ զերկիրն իւր զոր առեալ էր ի նոցանէ արքայն տաճ-
կաց » : Յակոբ դպիր ահա այս վրդովմանց ժամանակ է որ իր գործը ի
գլուխ կ'հանէ « յընտիր աւրինակ » : Յիշատակարանէն կ'երեւայ որ
ամուսնացած էր Յակոբ դպիր . իր կնոջ անունն է Գոհար եւ վեց զաւակ
ունեցած է . Յովաննէս Մկրտիչ , Յոհաննէս , Ղուկաս , Մարտիրոս ,
Սառա , Մարթա . իր հօրը անունն ալ մահտեսի Վահրատ է , իսկ մօրը
անունը մահտեսի Շաղատա : Իրեն վարժապետութիւնը քան եւ իշովցի(?)

Յակոբ կուսակրօն սարկաւազը եւ Արիստակէս քահանայ : Իսկ մագաղաթը ճարիր է Գասպար քահանայ :

Նոյն յիշատակարանը աւարտելէն յետոյ դարձեալ կ'սկսի . « Իսկ զինի ամաց ինչ որ եհաս թվկնն հայոց ՌՃԴ (1104+551=1655) ի յեղիական պահոց շարաթ աւրն յետ արձակման ժամուն յանկարծակի լուծեալ ի մոտոյ ինչ կամ ի բուրվառէ : եւ հրդեհեալ այրեցաւ . ակինն եկեղեցին բովանդակ , եւ ոչ ինչ աղատեցաւ , ի գրոց եւ յաւետարանէ , ի խաչէ յըսկիհէ եւ ի գգեսաէ , բայց միայն այսմառուքս այս դերծաւ . ի ձեռն արանց ամասիրաց կարողութեամբն այ եւ աղօթիւք սրոց » : Ինչպէս յիշատակարանէն կերեւայ Յակոբի հայրը մահտեսի Վահրատ եւ մայրը մահտեսի Շաղաղա գրել տուած են յայսմառուքը իրենց զաւկին , որ վերոյիշեալ հրդեհէն զայն նորոգելէ յետոյ « ետուն յիշատակ անջնջելի ի դուռն տաճարի մեծաց հրեշտակապետացն Գարրիէլի եւ Միքայէլի որ ի Կոստանդնուպօլիս իսկ յորդոց եւ յազգականացն ոչ որ չունի ի խառնութիւն հանելոյ զսա ի դրանէ սք տաճարի սոցին , այլ եկեղեցւոյն է հուքմ եւ հրամանն » : Յիշատակարանին վերջը կ'ընդգրէ որ եթէ մէկը ընդօրինակէ՝ նախորդ յիշատակարանը չջնջէ , այլ այն ալ օրինակուի , եւ օրինակողը ուրիշ յիշատակարան գրէ իրեն համար :

34. — Կրթութիւն մտածական եւ Զերմեռանդութեան աղօթից տետր . Ժողովեալ եւ յարմարեալ ի Սամուէլ չնչին տնիմաստ արեղայէ եւ վերաւանչուէ Պրուսայու ի օգուտ Զերմեռանդ անձանց եւ ի փառս Այ : Ի հայրապետութեան տետրն Յակոբայ Ամենից հայոց կաթողիկոսի շամախեցոյ . ի Պրուսայ քաղաքի ի սք ամծնայ եկեղեցւոյ , Միեւոյն բանը կրկնուած է նաեւ ետեւը . իսկ թուականը այսպէս . « Յամի Տն 1780 . Յունվարի ամսոյ 11ին . իսկ ըստ հայոց թուին 1209 եւ յունվարի ամսոյ 11ին » :

« Յառաջաբանութիւն կառնառոտ » ով կ'ըսկսի գիրքը , ուր մտածական աղօթքի վրայ կ'իստի ու ցոյց կուտայ թէ ի'նչ մեծ օգուտներ ունի անիկա թէ կրօնաւորներուն եւ թէ աշխարհականներուն համար միանգամայն : Մտածական աղօթքը ոչ Հայն ունի եւ ոչ Յոյնը եւ որ սակայն ամէն մարդ պարտաւոր է ունենալ եւ ժամանակ որոշելու է անոր համար , ինչպէս ժամանակ որոշուած է կերակուրի , պառկելու եւն . համար « Բայց գերադոյն եւ բարեգոյն է աղօթքն առաւօտեան քան երեկոյի ժամուն » . զի ի ձեռն գիշերանայ քնոյ սպառիւն ամենայն ծուխք եւ գոլսշիկը կերակրոց եւ զլաի միտքն , եւ այլ ամ զգայարանքն , տեսանելոյ եւ լսելոյ որք են պատճառ զմիտս ցնդելոյ մարդկան ի ժամ աղօթիցն » : Եւ ապա ցոյց կուտայ թէ ինչպէս մարդ մը պիտի աղօթէ մտքէն :

Նախապատրաստութեան համար երկու տող կ'գրէ . « Դիր գրեզ առաջի ներկայութեանն Աստուծոյ , Ազաչեա զնա զի ներչնչիցէ ի քեզ » . ամէն ղլիտու վրայ ալ կը գանուի այս խօսքը եւ առ հասարակ օրերու

բաժանումով եղած է . նախ կ'ըսկսի Մսածունն Բջիւով . հասումաներու բաժնուած է իւրաքանչիւր օրուան մասածման նիւթերը , որոնց կ'ընկե-
րանայ աղօթք մը եւն :

Ապա քանի մը էջերու մէջ « Կրթութիւնն եօթանց խորհրդոց » հարց
պատասխանիով խորհրդին սահմանը տալէ յետոյ եկեղեցիին եօթը խոր-
հուրդներուն վրայ համառօտ տեղեկութիւն կուտայ :

35. — Բանկ սրբոց վարդապետաց. — Սուրբ Գրիգէն առնուած հաս-
ուածներու վրայ համառօտ մեկնութիւններ այս կամ այն եկեղեցական
հայրէն գրուած : Նօտր գրով գրուած . ցանկ մըն ալ աւելցնելէ յետոյ կը
գրէ . « Վախճան եւ վերջ գրիդոյս եղեւ ի ՌԻԼԳ (1234+551=1785) եւ
Վարդապետի բարեկենդան օրն » : Ասկէ վերջ՝ « Կտակ յետ մահուն հաս-
տատուն է » (Եբր. Թ 15) Աւագ ուրբաթի գիշերուան վրայ գրուածք մը
ճառածեւ , որուն մէջ տաճկական բառեր չե'ն պակսիր , զիրաւ , զըք եւն :
Եւ ապա նոյն գիշերուան Քրիստոսի պատահածները , պարտեզին մէջ
աղօթելը , մատնուիլը , եւն . եւն . Բոլորովին հեղինակին կողմէ գրուած
մտացածին բաներ մը ուր ա'լ աւելի յաճախական են տաճկական բառերը
գրաբառախառն : Ամենէն վերջը՝ կուգայ՝ « Ողբ տապիալ Տն Յակոբայ
Պատրիարքէ » :

36. — Թուղթ ընդհանրական. — Շնորհալիի միայն կոնդակն է ամ-
բողջովին գրչագիր , նամակները եւն . չկան . գրուած է ՌԻԼԵ (1235+
551=1786) փետրուար 5ին երկուշաբթի օր . « Ի խառքի զեցեոյ անիմաստ
չնչին Գրիգոր ապիկարէ , ի վայելս աղնուատում Գրիգորիս յարգի պատ-
ուելոյս երկար կենօք » :

37. — Գիրք որ կոչի մեկնութիւն Յօրայ. — « Արարեալ ծաղկաքաղօ-
րէն վանական վարդապետի հաւաքեցեալ ի Դաւթայ եւ ի յԵւսի քին նըր-
բիմաց վարդապետաց ի փառս Այ եւ ի յօղոտ մանկանց եկեղեցւոյ : Գա-
ղափարեցաւ զիրքս երրորդ անգամ ի բուն հեղինակէ ձեռամբ դրագիր
Մանուէլէ ի Կոստանդնուպոլիս . ի յամի ներմարմնութեան Փրկչին 1790 »
Իսկ վերջը սա տեսակ յիշատակարան մը կայ . « Գաղափարեցաւ զգուշու-
թեամբ ի յընտիր օրինակէ հնագոյն գրքով ձեռամբ մեղսաներկ դրագիր
մանուէլէ իբր դպրէ ընդ հովանեաւ օք ամածնի եկեղեցւոյ ի Կոստանդ-
նուպոլիս ի Թուին հայոց ՌԻԼԹ (1239+551=1790) » : Միայն թուականի
ճշդութիւն կայ , գրիչներուն անունն նոյնութիւն չկայ : Իրաւցնէ մա-
քուր եւ զգուշութեամբ գրուած է ձեռագիրս եւ նօտր գրով :

38. — Պատմութիւն վարուց եւ սքանչելեաց սրբոյն եւ երանելոյն
Նպիփանու արքեպիսկոպոսին Կիպրացոց. — Քանի մը էջերու մէջ անոր
պատմութիւնը ընկէ յետոյ կանցնի բուն ճառերուն , բայց զարմանալի է
որ ԻԱ ճառին մէջ Գրիգոր Լուսաւորչի եւ Տրդատի երթը ի Հռոմ եւն . եւ
եւ սակայն աւելի ազգայնի մըն է քան Նպիփան Կիպրացի . Թերևս ընդ-
օրինակողին կողմէ : Մեր մեր եւն փոփոխուած է : Ի՞նչ գլխուն մէջ ալ Տըր-

դատի հրաւէրը զէպի Հռոմ Կոստանդիանոսի կողմէ կ'յիշուի, ուր ճամբորդելէ վերջ Գրիգոր Լուսաւորչի հետ՝ Կոստանդիանոս, Տրդատ, Լուսաւորիչ եւ Սեդեքատրոս հայրապետ Երուսաղէմ ալ կերթան, հոն տեղի կունենայ Ս. Տեղեաց բաժանումը. ապա կ'աւելցնէ. « որպէս ուսուցանէր քեզ Ադաթանգեղոս մեծ քարտուղարդեղոս (?), որ էր ատենադպիր մեծ արքային Տրդատայ, ականատես գոյով ամենայնիւ Եւ յետ նորա մեծ պատմադիրն քերթողահայրն Մովսէս եւ Եղիշէ » : Ամենէն վերջը կայ հետեւեալ յիշատակարանը. « Փառք եւ պատիւ ամենասրբորորդութեանն հօր եւ որդւոյն եւ հոգւոյն սրբոյ որ ետ կարողուի մեղսաթոր Մանուկիս նօտարի, որ ալ սկսեալ եւ ողորմուքն իւրով ի յանկ ելեալ, ի մայրաքաղաքին Կոստանդնուպօլիս. ի թուին հայոց ՌՄԼէին, փետրվարի ԺԴին, որ էր ասոն դաւաճանն քսի քառասնօրեայ ի տաճարն : ի փառս քսի եւ ի պատիւ սրբս Եպիփանու կոսի առ ի վայելումն հեղաբարոյ եւ ազնուազարմի իմաստասիրի Պետրոս ամիրայի : . . . »

39. — Դիրք Պիտոյից (արարեալ Մովսիսի Խորինացւոյն). — Փոքրիկ ներքողով մը կ'սկսի Խորինացիին վրայ, եւ սպա զայն գրեւ տուողին որ նոյն ինքն Պետրոս ամիրան է, եւ գրիչը նոյն Մանուկ դպիրը. « Գծադրեալ ի Կոստանդնուպօլիս ընդ հովանեաւ որ Ածածնի եկեղեցւոյ ի թուին Հայոց ՌՄԼԹ (1239+551=1790) : »

40. — Մեկնութիւն Յովհաննէ Յայննութեան. — Յայտնի է արդէն աս. Ձեռագրին թուականը յայտնի չէ. յիշատակարան եւն. չկայ :

41. — Պատմութիւն Մեծին Ներսիսի. — արդէն հրատարակուած է աս. յիշատակարան եւն. չունի, միայն Թագէոս Միհրդատ ար Ածատուրեան Միհրդատեանց առաջին էջին վրայ կ'իմացնէ թէ (1856 փետրուար 11ին կ'գրէ) մատենադարանէն դողցուած է, բայց գնելով դարձեալ իբրեւ յիշատակ կ'յանձնէ Ս. Հրեշտակապետի Մատենադարանին, եւ աւելցուցած է որ հոգաբարձուները մէկուն գիրք մը տուած ատեն ստորագրութիւն առնելով ասն եւ շուտով պահանջեն :

Մեծն Ներսէսի մահէն յետոյ անմիջապէս կուգայ Մուշեղ Մամիկոնէի մահուան պարագան, ուր կ'ըսուի թէ քաջամարտիկ զօրավարը մեռած է Վարազդատի ձեռքով՝ փոխանակ զինուորնէրու՝ ինչպէս կ'պատմէ Փաւստոս Բիւզանդացի, ապա ամենէն վերջը կ'աւելցուի սա յիշատակարանը. « Եւ արդ զայս հանեալ յարեւելից գրոց ի հայոց մնացորդացն պատմութեանց եւ ետու՝ որդւոց յետ իմոյ. սք աւագանին ծննդեամբն Վահանայ Մամիկոնոյ, ի գիւղն որ կոչի Շարմի՝. արդ ոյք ընթեռնոյք կամ օրինակէք յիշեցէք յարժանաւոր յազաւթս ձե՛ր : » եւն. չի նշ գիրքի կ'ակնարկէ յայտնի չէ՛, եւ մեզի ծանօթ չէ թէ « Հայոց մնացորդացն պատմութեանց » անուն գիրք մը գոյութիւն ունեցած ըլլայ. թեւեւ կորսուած է :

Յետոյ կուգայ Մատթէոս Ուռնայեցիին պատմութիւնը :

Խիկարի պատմութիւնը կուգայ վերջը : Ասոր անմիջապէս իբրեւ շարունակութիւն՝ « Հարցմունք եւ պատասխանիք իմաստնոյ սիրեցեալ վասն օգտութեան » :

« Ասէ իմաստասէր բժիշկն , ամ ցաւոց զեղ գիտեմ , թէ լսես ինձ » եւն Եւայտնի չէ թէ հեղինակը ո՞վ է ասոր : Ապա կուգայ Հրէից պատմութեան մաս մը , Յեսուի կեանքէն :

Ձեռագիրս ո՛չ թուական ունի , ո՛չ հեղինակը յայտնի է . բայց տկար մէկն է . վասն զի հին գրչագրութեան համեմատ ամէն աւով գրուած բառերը օր փոխած է . այնպէս որ նոյն իսկ սովորական բառերը որոց կ'պատկանի աւ վանկը իբրեւ օ ներկայացուցած է : Բայց՝ ինչպէս որ կ'երեւայ՝ քանի մը հոգիներու ձեռքով գրուած է ձեռագիրս , եւ ետքէն ամէնքը մէկ ներկայ հասորը կազմած են :

42. — Պատմութիւն յաղագս առնելոյն տաճկաց զսբ Նիկողայոս եկեղեցին ի ձեռացս հայոց : Եւ տալոյն զկնի միոյ տարւոյ զսբ. Հրեշտակապետ եկեղեցին փոխանակ նորին : — Որմէ կերեւայ թէ 1627ին տեղի ունեցեր է Ս. Նիկողոսի մզկիթի փոխուիլը եւ հետեւաբար 1628ին Ս. Հրեշտակապետի յանձնուիլը : Արդէն այս պատմութիւնը ծանօթ է նոյն իսկ « Բանասէր » ընթերցողներուն : Սոյն պատմութեան ստորոտը հետեւեալ յիշատակարանը կ'գտնուի . « Ջսոյն պատմութիւնս ի ՌԻԿ թուականիս մերոյ , գնացեալ ոմն յեկեղեցական եղբարց ի մայր աթոռն մեր ի սբ Էջմիածին , եւ ահա ի գրքատանն տեսեալ ի մէջ գրքի միոջ , որ է Լաճմունի Եօրայ , եւ Մեկնութեան Յայտնութեան՝ յԱնդրէաս եպօս , եւ Մեկնութիւն է՛ր ընդ եղբարս ի Լաւրիօնացոյն , երեքն ի միասին կազմեալ : Յորմէ անտի օրինակեալ երեք ի Կոստանդնուպօլիս : Եւ ի նոյն գաղափարէ եւ սա օրինակեցաւ » :

Անկէց վերջ « Այլ եւս պատմութիւն յայլմէ , վասն նոյն սբ եկեղեցւոյ » : Այս ալ Գրիգոր Պարոնտէրի գրուածէն քաղուած :

Սոյն պատմութեան յետոյ ձեռագիրը գրողը կ'պատուի իրէ զգուշութեամբ պահել Ս. Հրեշտակապետի մատենադարանին մէջ եւ չգողնալ կամ չգողցնել :

Ապա այժմեան եկեղեցիին ամբողջական նկարագրութիւնը կայ , որուն անմիջապէս իբրեւ յիշատակարան կը կարդանք . « Արդ՝ սոյն այս համառօտ ծանօթութիւնս եւս՝ եղև զրեցեալ ի նախկին գրողէ սոյն օգտաբեր տետրակին՝ սրց Հրեշտակապետաց յետին սպասաւոր անարժան տր Մեղքոն ծերացեալ տրուպ քննէ ի 1837 եւ մերս ՌԻՉՁ յամենան մալ յիսի » : Հետեւաբար ձեռագիրը սոյն այս թուականէն ոչ հետոս գրուած է նոյն տէր Մեղքոնի ձեռքով :

43. — Մաշոց. — Թուղթէ գրուած է « մեղրաթաւալ Պօղոս զպիր » ի մը ձեռքով ՌՉՁ (1076+551=1627) թուականին . տեղը յայտնի չէ : Մասնաւոր նորոգութեան մը կ'կարօտի մաշոցս :

44. — Բժշկարան. — Ամիրսօվլաթ բժիշկէն. ինք Ամասիացի է. սակայն Ֆելիպէի մէջ գրած է ԶԺԸ հայկական թուականին եւ գեկտեմբեր 27ին հինգշաբթի օր. բայց ո՛չ թէ անձնական աշխատութեան գործ է, այլ թարգմանութիւն է, ինչպէս յիշատակաբանէն կ'երևայ: Յիշատակաբանին մէջ յիշուած է նաեւ Պուսիաթ անուն Սեբաստացի բժիշկ մը. որուն միջոցաւ գրուած է ներկայ ձեռագիրը. թէպէտ թուականը յայտնի չէ. բայց հաւանական է որ մէկ երկու դարուան հազիւ եղած ըլլայ: Սովորական նօսք գիրով գրուած է, թէպէտ քիչ մը անմաքուր կերպով:

45. — Հարցունեմ Գրիգորի Տաթևացուն. — Գրուած է ՌՂԵ (1095 + 551 = 1646) թուականին, հոկտեմբեր 28 « Պուղտանաց » աշխարհի Սէջով քաղաքին մէջ, Ս. Սիմէօն եկեղեցիին մէջ Լույսի Անտօն Սէրէբքոյանց անուն վարդապետ եւ յետոյ հաւանականաբար եպիսկոպոսին ձեռքով: Յիշատակաբանին մէջ հին սովորութեան մը համեմատ իր սխալներուն համար ներողութիւն կ'իսնդրէ. եւ կ'իսնդրէ ազօթքի մէջ յիշել իր վարժապետը՝ Կ. Պոյսոյ Տ. Զաքարիա պատրիարքը, ինչպէս նաեւ Սիսի Տ. Սիմէօն Կաթողիկոսը՝ որ միեւնոյն աստիճանով երեսուցեմի ալ պատրիարքութիւնը կ'ընէ եղեր եւ որ զինքը եպիսկոպոսութեան աստիճանին բարձրացուցած է: Մաքուր է ձեռագիրս եւ կազմուած. նօսք գրով գրուած:

46. — Մեկնութիւն արարածոց Վարդանայ. — Հեղինակին յիշատակաբանը միայն կայ, որով յայտնի չէ թէ երբ գրուած է եւ մանաւանդ թէ որո՞ւ ձեռքով:

47. — Պատմութիւն Անսեղոսի. — Մաքուր նօսք գրով գրուած, եւ առանց յիշատակաբանի. բայց շատ հին ձեռագիր մը չերեւար: Սոյն պատմութեան անմիջապէս շարունակութիւն կ'գտնուի « Պատմութիւն Նիկիայի անուն քահանային որ էր աղգաւ ասորի. ի քաղաքն Սարգիս որ վիճաբանեցաւ ընդ կարգացողս տաճկաց վասն հաւատոյ, եւ թէ որպէս յաղթեաց եւ փրկեաց զեկեղեցին »: Աշխարհաբարով խառն գրաբար մը, կէսէն վերջ կ'սկսի տաճկերէն պատասխանները եւ բացատրութիւնները իր հակառակորդներուն տրուած: Ապա դարձեալ գրաբարախառն աշխարհաբարով կ'շարունակուի:

Ասկէ վերջ կուգայ. « Պատմութիւն նոր նահատակին Նիկողոսի, որ ի մարտի ամսոյ ԺԴ օրն կասարեցաւ »: Նիկողոս կը նահատակուի Պուրսայի մէջ ՌժՈԳ (1143 + 551 = 1694) մարտ ամսուն 14ին: Իր կենսագրութիւնը հոս ընել աւելորդ է:

Նիկողոսի նահատակութեան պատմութիւնէն յետոյ կուգայ՝ « Պատմութիւն գեղջուկ բառով. վասն կտորճի եւ աղջկան միոյ »: Սա՛ Գարեգին եպիսկոպոսի « Համով-Հոտով » ին մէջ կա՞յ թէ ոչ, չեմ յիշեր:

Ասկէ անմիջապէս վերջ կը գտնենք՝ « Պատմութիւն հարցմանց սբ Գրիգոր Լուսաւորչին առ հրեշտակապետն Միքայէլ վասն հոգւոց մարդ-

կան » : Յետոյ կ'կարգանք՝ « Պատմութիւն անդամալուծին զոր բժշկեաց Բրիտանոյ յերուսաղէմ քաղաքին » : « Պատմութիւն Պղընձէ քաղաքին » : որուն անմիջապէս կ'հետեւին՝ « Բանք խրատականք ասացեալք յիմաստանոց շահաւէաք ամի » : Հետեւեալ վերնագրին տակ գործնական կեանքի պատկանող խրատներու կ'հանդիպինք : « Հարցաքննութիւն խիստ գեղեցիկ , երիտասարդի միտջ , ընդ ումիմի իմաստուն եւ սք ծերունոյ » : « Հարցմունք եւ պատասխանիք սուրբ վարդապետաց Աթանասի եւ Կիւրղի » :

48. — Աւեսարան. — Թղթէ. ՌՃԾԷ (1157+551=1708) նոյնմբեր 18, մահտեսի Զմրու թ եւ իր ծնողքը Աննա եւն. Ս. Հրեշտակապետի նուիրած են . յիշատակարանը նոր է , ձեռագրին բուն թուականը նշանակող թուական չկայ . յայտնի է թէ ինկած է . գիրքէն կ'երեւայ որ 300 տարուան ձեռագիր մըն է . Շնացող կնոջ պարագան գիրքին ետեւը առանձին գրուած է : Ոչ ճաշակաւոր զարդեր ունի Աւետարանս եւ աւետարանիչներուն պատկերները ծիծաղելի բան մը ունին իրենց վրայ :

49. — Փոքրագիր Աւեսարան մը մագաղաթէ , շատ սիրուն , անուշ ոսկեզօծ պատկերներով եւ զարդերով , մաքուր գիրով գրուած : Յիշատակարանէն կ'երեւայ որ գրուած է ՌՃԳ (1103+551=1654) « ձեռամբ Սարգիս անիմատ գրչի , առ դրան տաճարի սրբոյն Սարգսի զաւարավարի » : Ակնցի Յակոբ դպիր կ'գնէ զայն ու աղէկ մը զարդարել եւն. տալէ յետոյ Ս. Հրեշտակապետի կ'նուիրէ : Արդէն առիթը ունեցանք սոյն Յակոբը ասկէ առաջ յիշելու :

Ահաւասիկ կարելի եղածին չափ ամփոփ կերպով ջանացինք ներկայացնել Պալաթի Ս. Հրեշտակապետ եկեղեցիին մատենադարանին ձեռագիրներէն 49 հատը , առանց նկատողութեան առնելու տակաւին քանի մը հատը անոնցմէ որոնք նշանակութենէ եւ արժէքէ զուրկ կրնան համարուիլ :

ԿՈՐԻԻՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

